

Формування системи спеціальної освіти для дітей з особливими потребами в Україні

Т.Г. Коломоєць*

Криворізький педагогічний інститут Державного вищого навчального закладу «Криворізький національний університет»
м. Кривий Ріг, Україна

*Corresponding author. E-mail: tamilak61@mail.ru

Paper received 29.05.15; Accepted for publication 18.06.15.

Анотація. У статті розглянуто специфіку формування системи спеціальної освіти в сучасних умовах суспільних трансформацій. Подано авторський підхід до формування системи спеціальної освіти. Систему спеціальної освіти поділено на чотири блоки: лікувальний, корекційний, реабілітаційний, абілітаційний. Окремо розглянуто корекційно-розвиткову освіту, як складову системи спеціальної освіти. Визначено напрямки подальших досліджень в плані оцінки соціальної адаптації та соціалізації дітей з особливими потребами.

Ключові слова: спеціальна освіта, корекційно-розвиткова освіта, корекційні заклади освіти, діти з особливими потребами, соціалізація освіти

Вступ. Забезпечення права на освіту для всіх дітей не залежно від їхніх індивідуальних особливостей є надзвичайно важливо для кожного суспільства і особливо актуально для України. Досягти успіху, розглядаючи ізолювано навчання дітей з особливими потребами не можливо. Така освіта повинна стати частиною педагогічної стратегії нашої держави, її соціальної та економічної політики. Для цього в Україні проводиться кардинальна реформа спеціальної та інклюзивної освіти. Особливої уваги вона вимагає від педагогів, що працюють з дітьми з обмеженими можливостями здоров'я. Саме тому, пошук наукових підходів до організації навчально-виховного процесу, до реалізації професійного трудового потенціалу працівниками корекційних закладів освіти є складовими компонентами здійснення їхньої місії, спрямованої на успішне розв'язання завдань спеціальної освіти. Отже, педагогам і вихователям відповідних закладів дуже важливо відшукувати шляхи для подальшого удосконалення корекційно-розвиткового виховання і навчання дітей з особливими потребами, яке забезпечить успішну їх соціалізацію у майбутньому. Значимість проблеми соціалізації дітей з особливими потребами обумовлена, в першу чергу, тим, що випускники корекційного закладу освіти відчують труднощі у визначенні своєї життєвої позиції, пошуку свого місця в суспільстві.

Огляд публікацій по темі дослідження. Питання соціалізації та соціальної адаптації дітей з особливими потребами після закінчення ними корекційних закладів освіти сьогодні є предметом дослідження цілої низки науковців, зокрема, таких як Л. Акменс, В.І. Бондар, Т.Ф. Баєва, Л.С. Виготський, О.М. Дікова-Фаворська, З.Н. Курлянд, В.М. Синьов, О.П. Хохліна, Н.В. Якса та ін. В той же час, дослідження системи спеціальної освіти як осередку майбутньої соціалізації та соціальної адаптації вихованців майже не зустрічається в наукових колах.

Метою даної статті визначено формування комплексного уявлення про систему спеціальної освіти як середовища соціалізації та соціальної адаптації її вихованців.

Методами дослідження виступають аналіз, порівняння, узагальнення, систематизація.

Результати дослідження. На початку 90-х років набула особливої актуальності думка про те, що реабілітація дітей з особливими потребами має орієнтуватись

не просто на існуючі захворювання, а на формування здорової гармонійно розвиненої особистості. Турбота суспільства про таких дітей стала виявлятися у якомога повнішому забезпеченні їх всім необхідним для гармонійного всебічного розвитку як повноцінних громадян суспільства. Запровадження Концепції розвитку інклюзивного навчання сприяло створенню умов для більш широкого залучення дітей з особливими потребами у суспільне життя на основі їх кооперації зі здоровими дітьми.

Проте не всі діти з вадами психофізичного розвитку мають можливість повноцінно навчатися поряд із здоровими дітьми, тому їх навчально-виховний процес відбувається в межах спеціальних корекційних закладів освіти.

Поряд із виконанням освітньої функції одним з головних завдань спеціальних закладів освіти є корекція розвитку дітей. Однак, незважаючи на важливість цього завдання, проблема умілої організації корекційних закладів освіти поки що залишається однією з малоодосліджених та недостатньо розроблених в науковометодичному плані. Мова йде, зокрема, про неоднозначне розуміння сутності і ролі корекційної роботи в навчально-виховному процесі, її структури та змісту.

Відомий український вчений О.П. Хохліна під корекційною роботою розуміє спеціально організований педагогічний процес, спрямований на послаблення або подолання недоліків розвитку дитини, можливе запобігання їх появи та сприяння розвитку аномальної дитини в цілому з метою якомога більшого її наближення до норми [1]. З наведеного визначення стає зрозуміло, що корекційна педагогіка має спиратися, перш за все, на рівень психофізичного розвитку дитини та за допомогою спеціальних методів підвищувати його до нормального рівня. Більш поширене уявлення про корекційні заклади, як об'єкти навчально-виховної та лікувальної роботи з окремими корекційними елементами потребує певного уточнення, а саме в частині підвищення ролі розвивальної складової. Подібну думку знаходимо в працях Л.С. Виготського [2], Т.Ф. Баєвої [3], Н.В. Якси [4] та ін., де акцент робиться не на процес розвитку індивідуальних та суспільних якостей вихованців корекційних закладів освіти, а на взаємодію вихованця і педагога. Тобто поняття корекційної роботи звучить до рівня взаємодії двох індивідів, з яких один виступає суб'єктом, а інший – об'єктом такої взаємодії. А

відтак, недостатньо уваги надається соціальному аспекту корекційної освіти. Крім того, корекційна робота – це, перш за все, соціальні відносини, оскільки її результат проявляється не лише через окремого індивіда та його життєву позицію, а й накладає свій відбиток на функціонування суспільства в цілому. За такого підходу відносини «суб'єкт-об'єкт» трансформуються у відносини «суб'єкт-суб'єкт», за яких вихованці набувають власного особистісного соціального статусу та отримують належне місце в системі суспільства.

До речі, на суб'єктності відносин в корекційній освіті наголошують також і сучасні вітчизняні науковці. Так, Л. Акменс в своїй праці вказує на важливості взаємозв'язку вчителя та вихованця [5], а весь навчальний процес має базуватись як на індивідуальному, так і диференційованому підході, що, на нашу думку, підвищує рівень соціалізації вихованців. Вона наголошує на важливості соціалізації дітей з особливими потребами в загальноосвітній простір, тому в межах корекційної роботи, на її думку, мають проводитись заходи навчально-виховного характеру за участю здорових дітей із загальноосвітніх шкіл, що допоможе вихованцям відчувати себе частиною загального учнівського соціуму.

Критерієм успішності результату корекційної роботи З.Н. Курлянд вважає той факт, наскільки успішно дитина зможе адаптуватись в соціальному середовищі та самореалізуватись [6]. Відповідно до теорії В.М. Синьова, корекційна педагогіка «необхідна у тих розповсюджених сьогодні випадках, коли у людини виникають суттєві ускладнення у присвоєнні і реалізації норм соціальної поведінки через адиктивні явища розвитку» [7]. Позиції цих науковців підтверджують соціальну значимість корекційної освіти.

Можна погодитись з В.І. Бондарем, що корекційну роботу варто розглядати як планомірний і цілеспрямований вплив на свідомість і поведінку дитини з метою формування відповідних установок, понять, принципів, ціннісних орієнтацій, що забезпечують необхідні умови для її розвитку, підготовки до суспільного життя і трудової діяльності [8].

В наукових працях О.М. Діково-Фаворської знаходимо визначення корекційної та інклюзивної освіти, як соціального феномену [9-11]. Зокрема, розглядаються проблеми адаптації дітей з особливими потребами в сучасному суспільстві, дається характеристика світового досвіду корекційної освіти у вирішенні цих проблем, звертається увага на важливість соціалізації дітей в суспільстві.

Такий підхід в дослідженні корекційної освіти є особливо важливим при вивченні соціальної ефективності професійної діяльності працівників відповідних закладів освіти, тому може бути прийнятий за основу формування подальших наукових результатів.

Систематизуючи визначення корекційної освіти у науковій літературі, ми дійшли висновку, що це система спеціальних та спеціфічних психолого-педагогічних, соціокультурних та лікувальних методів і заходів, що спрямовані на подолання та послаблення у дітей з особливими потребами недоліків психофізичного розвитку та формування у них здатності до самооцінки своїх можливостей, та саморегуляція навичок комунікативності для соціалізації та визначення свого місця в суспільстві.

З огляду на це, а також для з'ясування основних завдань корекційних закладів освіти визначимо склад і структуру вітчизняної системи спеціальної освіти, регламентованої Державним стандартом [12]. Враховуючи еквівалентність освіти подібних категорій дітей з особливими потребами, стандартом виділено вісім базових навчальних планів спеціальної освіти, а саме: для дітей глухих, сліпих, зі зниженим слухом, зі зниженим зором, розумово відсталих, з затримкою психічного розвитку, важкими порушеннями мови, наслідками поліомієліту і церебральним паралічем. При цьому всі навчальні плани можуть реалізовуватись в різних умовах навчання: спеціальна школа-інтернат чи школа, інтегроване навчання в загальноосвітній школі чи класі, надомне навчання, екстернат, навчально-реабілітаційний центр. Стандартом спеціальної освіти виокремлено чотири варіанти навчання дітей з особливими потребами (загальноосвітня підготовка, корекційно-розвиткове, компенсаторно-адаптаційне та абілітаційне навчання), а також системи закладів спеціальної освіти (навчально-виховні (корекційні), реабілітаційні та медико-педагогічні центри, навчально-виховні комплекси, спеціальні (корекційні) класи при середніх закладах освіти).

Окремий блок в системі спеціальної освіти посідає інклюзивне навчання. Звертаючись до наявного в нормативних документах визначення інклюзивного навчання, можемо трактувати його як комплексний процес забезпечення дітей з особливими потребами рівним доступом до якісної освіти на основі організації їх навчання у загальноосвітніх навчальних закладах із застосуванням особистісно орієнтованих методів навчання, а також з урахуванням індивідуальних особливостей орієнтованого навчального процесу у комплексі з корекційно-розвитковою роботою для задоволення соціально-освітніх потреб, створення умов для соціально-трудова реабілітації та інтеграції в суспільство.

Повертаючись до думки про необхідність підвищення значущості розвиткового компоненту в системі корекційної освіти, вважаємо, що, оскільки інклюзивне навчання також передбачає наявність розвиткового елемента, та розвиваюча функція в ньому є одним з пріоритетів навчально-виховного реабілітаційного процесу, вся сукупність корекційної освіти має носити не тільки корекційний, але й корекційно-розвитковий характер. В свою чергу, корекційно-розвиткове навчання як елемент корекційно-розвиткової освіти має право на окреме існування із збереженням його назви. Зміст обох варіантів навчання при цьому не змінюється.

Ключовою особливістю корекційних закладів освіти порівняно з традиційними можна вважати саме наявність корекційно-розвиткового моменту. Саме від предмету корекції (того, що необхідно виправляти та розвивати у дитини) залежить зміст освітнього компоненту. Тобто рівень розвитку дитини та стан його особливих потреб визначають здатність та можливість дитини засвоювати ті чи інші знання навчальної програми. Чим менше потрібно корекційного впливу, тим більше наближеними до загальноосвітніх навчальних планів будуть робочі плани навчально-виховного процесу спеціального закладу освіти.

Загалом же, умови досягнення мети корекції у процесі спеціальної освіти, на нашу думку, вдало конкретизує О.П. Хохліна, представляючи їх наступним чином:

- *організація корекційно спрямованого навчання* – підготовка та створення умов, необхідних не лише для роботи над засвоєнням дитиною програмного матеріалу, а й для подолання в неї недоліків розвитку відповідно до попередньо поставленої спеціальної мети заняття і предмета корекції;
- *цілеспрямований добір змісту навчання та використання його можливостей* – забезпечення за рахунок змісту навчання досягнення освітньої мети, враховуючи особливості засвоєння матеріалу певною категорією аномальних дітей та уможливлення в процесі навчання проведення корекційно-розвиткової роботи;
- *визначення відповідної до предмета корекції методики впливу* (методи, засоби, прийоми, умови та ін.) – надання саме методиці провідної ролі у проведенні корекційно-розвиткової роботи. Методика корекційно спрямованого навчання – це не просто методика засвоєння знань, умінь і навичок, передбачених навчальною програмою, а й методика корекції та розвитку певної складової психофізичного розвитку дитини;
- *вибір показників результативності роботи з дитиною* – концентрація корекційних зусиль на найбільш загальних показниках розвитку: становлення в дитини діяльності (ігрової, навчальної, трудової), всіх її структурних компонентів, набуття таких характеристик діяльності, як її усвідомленість та довольність, загально навчальних та загально трудових умінь, розвиток чи сформованість визначених як предмет впливу складових психофізичного розвитку дитини [1].

На нашу думку, в зазначених цілях не достатньо простежується соціальний характер такої корекційної освіти, як: організація сприятливого соціального середовища для здійснення її основних завдань – адаптації та соціалізації дітей з особливими освітніми потребами, що потребує особливої уваги дослідників.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, корекційно-розвиткова діяльність розглядається як основа навчально-виховного процесу у спеціальному закладі освіти, яка здійснюється, з одного боку, методами традиційного навчально-виховного процесу, а з іншого – спеціальними корекційними та розвиваючими методами в процесі доведення розвитку дітей з особливими потребами до максимально можливого нормального рівня.

Враховуючи окреслені вище специфічні моменти функціонування корекційних закладів освіти, особливого дослідження потребує питання забезпечення належної якості корекційно-розвиткової роботи, яка забезпечується професійною діяльністю та її рівнем відповідних фахівців, спроможних забезпечити спеціально організований навчально-виховний процес в комплексі з психолого-педагогічною, медичною, фізичною, соціальною реабілітацією для дітей з особливими потребами.

Забезпечення ефективного механізму реалізації навчально-виховних, корекційно-розвиткових, реабілітаційних та соціальних завдань спеціальних закладів освіти відбувається за рахунок постійної комплексної взаємодії таких категорій працівників. Довід функціонування корекційних закладів освіти, наприклад у Дніпропетровській області, доводить, що саме комплексна їх взаємодія з метою допомоги дітям з особливими потребами в їх соціальній адаптації та інтеграції методами спеціальної педагогічної дидактики дає певні результати.

Перспективою подальших досліджень в даному напрямку визначено перехід до інклюзивного навчання дітей з особливими, яке сприятиме досягненню бажаних соціальних результатів, зокрема кращій соціальній адаптації та соціалізації дітей з особливими потребами.

ЛІТЕРАТУРА

- [1] Хохліна О.П. Сутність корекційно-розвивальної роботи в спеціальних закладах освіти для дітей з порушенням психофізичного розвитку / О.П. Хохліна, О.П. Глоба // Освіта Донбасу. – 2003. – № 2. – С. 66-68.
- [2] Выготский Л.С. Педагогическая психология / Л.С. Выготский; под ред. В.В. Давыдова. – М.: Педагогика. – 1991. – 480 с.
- [3] Баева Т.Ф. Корекційна педагогіка, як галузь педагогічної науки / Т.Ф. Баева // Освіта Донбасу. – 2011. – №2. – С. 57-68.
- [4] Якса Н.В. Корекційна педагогіка: методичний посібник / Н.В. Якса. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка. – 2006. – 188 с.
- [5] Акменс Л. Корекційно-розвивальна спрямованість взаємозв'язку вчителя та вихователя в спеціальному навчально-виховному закладі / Л. Акменс // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2010. – №4. – С. 109-113.
- [6] Курлянд З.Н. Сутність процесу виховання: Лекції з педагогіки. – Одеса. – 1999. – 192 с.
- [7] Синьов В.М. Побудова науково-категоріального апарату корекційної педагогіки / В.М. Синьов // Соціально-психологічні проблеми тифлопедагогіки. Зб. наук. праць. – 2010. – Вип. 2(10). – С. 5-25.
- [8] Український дефектологічний словник / [за ред. акад. В.І. Бондаря]. – К.: Милосердя України. – 2001. – 212 с.
- [9] Дікова-Фаворська О.М. Специфічні групи осіб з обмеженими можливостями здоров'я у фокусі соціології / О.М. Дікова-Фаворська. – Житомир: Полісся, 2009. – 488 с.
- [10] Дікова-Фаворська О.М. Віталістська модель соціальної роботи з інвалідами. // Вісник Одеського національного університету. – Том 14, Випуск 13. – Одеса, 2009. – С. 33-39.
- [11] Дікова-Фаворська О.М. Соціальне самопочуття людей з особливими потребами як соціальна проблема. // Вісник Харківського Національного Університету ім. В.Н. Каразіна. Соціологічні дослідження суспільства: методологія, теорія, методи. – 2009. – № 844. – С. 274-276.
- [12] Концепція державного стандарту спеціальної освіти дітей з особливими потребами. Рішення колегії Міністерства освіти і науки України від 23.06.99 № 7/5-7, Президії академії педагогічних наук України 16.06.99. 11-7/6-6. – URL: <http://www.mavkovychi.org.ua/?p=24>

REFERENCES

- [1] Khokhlina, O.P. The essence of correctional and developing work in special education institutions for children with mental and physical development / O.P. Khokhlina, O.P. Hloba // Education of Donbass. – 2003. – № 2. – 66-68 p. [in Ukrainian].
- [2] Vyhotskyj, L.S. Educational Psychology / L.S. Vyhotskyj; ed. V.V. Davydov. – M.: Pedagogy. – 1991. – 480 p. [in Russian]
- [3] Baieva, T.F. Correctional education, as a branch of pedagogy / T.F. Baieva // Education of Donbass. – 2011. – №2. – 57-68 p. [in Ukrainian].
- [4] Yaksa, N.V. Correctional education: handbook / N.V. Yaksa. – Zhytomyr: Publishing House of Zhytomyr State University named after Ivan Franko. – 2006. – 188 p. [in Ukrainian].

- [5] Akmens, L. Correctional and developmental orientation relationship of teacher and educator in special educational institutions / L. Akmens // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2010. – №4. – 109-113 p. [in Ukrainian].
- [6] Kurliand, Z.N. The essence of the process of education: Lectures on Pedagogy. – Odesa. – 1999. – 192 p. [in Ukrainian].
- [7] Syn'ov, V.M. Construction of categorical scientific apparatus of Correctional Pedagogy / V.M. Syn'ov // Socio-psychological problems of tyfopedahohiky. Coll. Sc. Papers. – 2010. – Is. 2(10). – 5-25 p. [in Ukrainian].
- [8] Ukrainian retardation Dictionary / [ed. acad. V.I. Bondar]. – Kyiv: Mercy of Ukraine. – 2001. – 212 p. [in Ukrainian].
- [9] Dikova-Favors'ka O.M. Specific groups of persons with disabilities in focus sociology / O.M. Dikova-Favors'ka. – Zhytomyr : Polissia, 2009. – 488 p. [in Ukrainian].
- [10] Dikova-Favors'ka, O.M. Vitality model of social work with people with disabilities // Bulletin of the Odessa National University. – Vol. 14, Is. 13. – Odesa, 2009. – 33-39 p. [in Ukrainian].
- [11] Dikova-Favors'ka, O.M. Social well-being of people with disabilities as a social problem // Bulletin of Kharkiv National University n.a. V.N. Karazin. Sociological studies of society: methodology, theory, methods. – 2009. – № 844. – 274-276 p. [in Ukrainian].
- [12] The concept of state standard of special education for children with special needs. The decision of the Ministry of Education and Science of Ukraine from 23.06.99 № 7 / 5-7, Presidium of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine 06.16.99. II-7 / 6-6. – URL: <http://www.mavkovychi.org.ua/?p=24>

Formirovanie systems of the special education for children with the special necessities of Ukraine

T.G. Kolomoiets

Abstract. In the article the specific of forming of the system of the special education is considered in the modern terms of public transformations. The author going is given near forming of the system of the special education. The system of the special education parts on four blocks: medicaling, correcting, rehabilitation, habilitation. Correcting developing education, as constituent of the system of the special education, is separately considered. Directions of subsequent researches are certain in the plan of estimation of social adaptation and socialization of children with the special necessities.

Keywords: *special education, correcting developing education, correction establishments of education, children with the special necessities, socialization of education*